

Regina Smoter Grzeszkiewicz

Prawosławni i unicy na Zamojszczyźnie (XIX - pocz. XX wieku) w świetle zachowanych inskrypcji na niektórych cmentarzach.

*O obecności prawosławnych (napływ tej grupy ludności na tereny Polski zaznaczył się po roku 1864, przybywali wówczas wojskowi i urzędnicy, w związku z czym zaczęły powstawać nowe parafie, m. in. przed rokiem 1875 powstała parafia prawosławna w Zamościu;¹ w takich miastach jak: Tomaszów, Zamość, Szczepieszyn, Biłgoraj prawosławni stanowili od ok. 10 - 25% ogólnej liczby ludności²) i unitów (ludność obrządku greko unickiego zamieszkiwała na terenie powiatów, zamojskiego i tomaszowskiego) na Zamojszczyźnie świadczą zabytki kultury materialnej (cerkwie, nagrobki zachowane na niektórych cmentarzach), źródła archiwalne, głównie Księgi Metrykalne poszczególnych parafii prawosławnych przechowywane w Archiwum Państwowym w Zamościu oraz w zbiorach Archiwum Państwowego w Lublinie,³ a także zachowane inskrypcje na nagrobkach, które w większej lub mniejszej ilości spotykamy m. in. na cmentarzach w: **Biłgoraju, Cześnikach, Szczepieszynie, Tereszpolu, Tomaszowie Lubelskim, Zamościu**, przy czym wiadomo iż w Biłgoraju i Cześnikach funkcjonowały parafie unickie (o czym poniżej w tekście), podobnie było w Szczepieszynie, tutaj unickie pochówki, które zachowały się w szczątkowej formie zlokalizowane są na placu przy cerkiewnym, pochówki prawosławnych znajdują się na szczepieszynskim cmentarzu parafialnym; informacje zachowane na inskrypcjach składają się na treść niniejszego opracowania.*

Kwerenda przeprowadzona na wspomnianych powyżej cmentarzach dostarcza sporo cennych informacji, które można w pewien sposób pogrupować, są to dane odnośnie:

*okresu życia zmarłych (dorosłych, dzieci, kobiet, mężczyzn)
wykonywanych zawodów, pełnionych funkcji (świeckich i cerkiewnych), dzięki czemu możemy poznać status społeczno - religijny zmarłych,
spraw bardzo osobistych (np. zmarła jako dziewczica), rodzaju śmierci (zginął podczas działań wojennych, czy została зарпизана, czyli mówiąc dosłownie, zarżnięta nożem (młoda dziewczyna na cmentarzu w Cześnikach),
często na nagrobkach kobiet zawarta jest informacja czyją była żoną (proboszcza, wyższego rangą wojskowego, urzędnika),
dowiadujemy się również o tym, że na Zamojszczyźnie żyły całe rodziny prawosławnych (bądź unitów) czego dowodzą pochówki na cmentarzu w Cześnikach rodzina: Шокало Бернацкие Безухъ Бучко, w Szczepieszynie rodzina Таланда.*

-
- 1 J. Gawrysiakowa. Grupy wyznaniowe ludności w Lubelskiem w XIX wieku w świetle rejestracji ruchu naturalnego. Lublin 1992 Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 67 - 73 (dalej: J. Gawrysiakowa. Grupy wyznaniowe ludności w Lubelskiem w XIX wieku...)
 - 2 M. Nietyksza. Rozwój miast i aglomeracji miejsko - przemysłowych w Królestwie Polskim 1865 - 1914, Warszawa 1986, s. 217 - 222, tabele nr 34 i 36
 - 3 Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Grekokatolicki nr 1084, s. 7 - 8; rozkład dekanatów diecezji chełmskiej obrządku greko unickiego z wyszczególnieniem jak wiele każdy ma w sobie cerkwiów i w jakim rozciąga się województwie; Chełmsko - Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny 1875 - 1905, t. I; Zbiór szczątków zespołów parafii rzymsko, grekokatolickich, prawosławnych, ewangelickich i wyznania mojżeszowego.

Pochówki prawosławnych spotykane na zamojskich cmentarzach to często (jak w przypadku Zamościa) pochówki wojskowych, urzędników, którzy pojawili się na naszych terenach w pocz. XIX wieku wraz z dokonaniem nowego podziału administracyjnego Królestwa Polskiego, kiedy to powstał powiat zamojski i należało obsadzić zarówno urzędy gminne jak i powiatowe ludźmi znającymi język polski oraz przepisy prawne dostosowane do potrzeb ówczesnej rzeczywistości. Według badań przeprowadzonych przez Janinę Gawrysiakową ludność wyznania prawosławnego w Lubelskiem do końca lat dwudziestych XIX wieku liczyła zaledwie kilkadziesiąt osób, liczby jej zaczęły rosnać wraz z napływem urzędników rosyjskich - wyznawców prawosławia⁴

Na cmentarzu w Biłgoraju i Tomaszowie Lubelskim znajdują się pochówki Kozaków z Pułków Dońskich (13, 18, 25), którzy najprawdopodobniej stacjonowali w funkcjonujących od 1880 roku w Biłgoraju koszarach kozackich, wybudowanych staraniem mieszczanina Jana Krzosa dla dwóch sotni⁵ stacjonującego w tym mieście 13 Pułku Kozaków Dońskich⁶. Plac na ten cel uzyskał od władz miejskich na warunkach dogodnej dzierżawy. Rozciągał się on za ulicami Zamojską i Tarnogrodzką, po obydwu stronach drogi prowadzącej do Puszczy Solskiej, i liczył prawie 2 ha powierzchni. Plac pod zabudowę wydzierżawił Krzos od władz miejskich, za użytkowane budynki pobierał wysoki czynsz od władz rosyjskich; Kozacy przynosili także wysokie dochody właścicielom biłgorajskich restauracji i szynków.⁷

Pewna ilość zachowanych inskrypcji zawiera informacje odnośnie zmarłych dzieci w wieku od kilku miesięcy do kilku lat, są to: w **Biłgoraju**: *Марія*⁸ *Петровна Агева*, zmarła w wieku 9 lat. *Маня* (brak nazwiska), córka sotnika⁹ 13 Dońskiego Pułku Kozaków (1888 - 10 kwietnia 1889 roku). Co zwraca uwagę, to wymowne w swej treści epitafium/ prośba na nagrobku Marysi: "*Mania, módl się za swoją matkę*". Można by się w tym miejscu zastanawiać dlaczego nie za dwojga rodziców tylko za matkę, być może jej matka, a żona owego sotnika była już wówczas wdową, albo chorowała - tego chyba się nie dowiemy.

Kolejne dziecko prawosławnych rodziców spoczywające na cmentarzu w Biłgoraju to *Николай Зеневичь* - syn *настоятеля (księdza)*. W wieku 14 lat zmarł *Александр Шабановь*, na jego nagrobku widnieje nieco przestarzały rosyjski wyraz *отрок (otrok)* stosowany na określenie kogoś w bardzo młodym wieku. Zaledwie kilka miesięcy żyła *Женя Аврамовь* (19 luty - 18 sierpień 1897), (**fol. nr 1**) dość wcześnie zmarło także rodzeństwo *Александрь Петровь* (7 wrzesień 1891 - 14 czerwiec 1897) i jego siostra *Софія Петровна* (16 czerwiec 1897 - 29 czerwiec 1897).

Pochówki dziecięce znajdują się także na cmentarzu w **Cześnikach**: *Иосиф Кальмук Безухь* zmarł 30 kwietnia 1908 roku w wieku 6 lat, chłopiec pochowany jest we wspólnej mogile z matką *Анастасией Кальмукь Безухь*, która również zmarła bardzo młodo, miała zaledwie 25 lat. W wieku 10 lat zmarła *Варвара Жеребец*, jej młodsza siostra *Женя* miała 7 lat, spoczywają w jednej mogile. Na cmentarzu tym znajduje się także kilka pochówków ludzi młodych w wieku 17 - 19 lat: *Михаил Самил* urodzony 14 czerwca 1912 roku zmarł w wieku 18 lat, *Анна Ремешило* zmarła 12 czerwca 1897 roku mając 17 lat, brat Anny *Александрь* miał lat 19, zmarł 16 sierpnia 1897 roku. Zastanawiające jest dlaczego oboje zmarli w tym samym miesiącu i roku z różnicą kilkadziesiąt dni.

W wieku 17 lat (26 czerwca 1895 roku) zmarł wychowanek gimnazjum, (jego nazwa trudna jest do odczytania) *Стефан Куничь*, nagrobek ufundowała mata wraz z kolegami *Стефана*. Jak już wspomniałam wcześniej na cmentarzu w Cześnikach znajdują się pochówki rodziny *Шокало*, jedną z osób tej rodziny była *Паульина*, która w wieku 17 lat, 20 września 1911 roku została, jak napisano na nagrobku *зарізана* - słowo to w języku ukraińskim oznacza dosłownie **zarżnięta** (**fol**

4 J. Gawrysiakowa. Grupy wyznaniowe ludności w Lubelskiem w XIX wieku..., s. 72

5 Sotnia, konny pododdział Kozaków odpowiadający szwadronowi

6 Kozacy dońscy (ros. Донские казаки) – najliczniejsza grupa Kozaków w byłym Imperium Rosyjskim, ich nazwa pochodzi od rzeki Don, przepływającej przez ich terytorium.

7 J. Markiewicz. R. Szczygieł. W. Śladkowski. Dzieje Biłgoraja. 1985

8 Taki zapis imienia wskazuje iż osoba była pochodzenia ukraińskiego, bowiem zapis literki "i" w alfabecie rosyjskim nie występuje, tutaj "i" zapisane jest jako "и", co stanowić może dodatkowe źródło informacji, że w grupie prawosławnych żyjących w przeszłości na naszych terenach byli również Ukraińcy.

9 Sotnik, dowódca sotni

nr 2). Powstaje pytanie, na które nie umiem w tej chwili odpowiedzieć: dlaczego, przez kogo, w jakich okolicznościach zostało dokonane zabójstwo. To jedno słowo informuje nie tylko o tragicznej śmierci młodej dziewczyny, ale również o ogromnym bólu jaki przeżyli najbliżsi, tylko ludzie do głębi zrozpaczeni piszą takie słowa nie zstępując ich nieco łagodniejszym zwrotem w rodzaju: "zginęła tragicznie", czy "zmarła śmiercią tragiczną". Nasuwa mi się w tej chwili jedna myśl - warto zgłębiać tajemnice starych cmentarzy, to doskonały sposób na poznawanie lokalnej historii, poznawanie ludzkich losów. W omawianej grupie dziecięco - młodzieżowych pochówków na cmentarzu w Cześnikach znajduje się także nagrobek dzieci *священника* (proboszcza cześnickiej parafii unickiej¹⁰) *Смоленца - Иван и Иосиф*, nie podano tylko w jakim wieku zmarli.

Dziecięce i młodzieżowe pochówki znajdują się również na cmentarzu w **Szczebrzeszynie**: w wieku niemowlęcym (1 rok) zmarła (23 maja 1904 roku) *Александра Грицькь*, (**fol. nr 3**) trzy lata żył *Федя Грекрвь* (13 października 1900 - 15 luty 1903). Trudno odczytać całą inskrypcję na nagrobku (zapadnięty jest częściowo w ziemię) dzieci majora *Меинь - Константина і Элены*, wiadomo jedynie iż *Элена* zmarła 19 maja 1870 roku. W wieku 17 lat zmarła *Софія Талада*.¹¹

Na szczebrzeszyńskim cmentarzu parafialnym spoczywa także wychowanka Jednoklasowej Szkoły Żeńskiej prowadzonej w pocz. XX wieku przez prawosławne mniszki w Radeczniczy¹² - *Марія Бараньчук* urodzona 13 czerwca 1895 roku, zmarła w dniu swoich urodzin w 1906 roku. (**fol. nr 4**)

Kilka dziecięcych grobów znajduje się na cmentarzu zlokalizowanym wokół zamojskiej cerkwi pw. św. Mikołaja.¹³ Są to prawdopodobnie dzieci Rosjan, którzy rezydowali w Zamościu od 1813 roku,¹⁴ m. in. *Александра Шматковская* żyła od 18 kwietnia 1899 - 15 kwietnia 1900 roku. *Аня Ячиновская*, zmarła w wieku 5,5 lat 12 marca 1892 roku. Następne dziecięce pochówki to: córka sotnika *Антонина Гнилорьебовна* (22 czerwiec 1893 - 7 maj 1894), *Марія Екирановна* (19 maj 1898 - 19 czerwiec 1901), *Миша Зартикин*, żył bardzo krótko od 6 marca 1095 roku do 25 lutego 1909 roku.

Na zamojskim cmentarzu znajduje się również nagrobek ucznia II klasy prawdopodobnie Zamojskiego Męskiego Liceum, tak można by wnioskować z początkowych liter, bowiem tylko takie widnieją w tekście inskrypcji: *З М Л- Владимиръ Зеневичъ*, zmarł w wieku 12 lat (1896 - 1906). Z lat trzydziestych ubiegłego wieku zachował się nagrobek *Ireny Kastrof* (10. XI. 1931 - 21. VII. 1932), jej nazwisko zapisane zostało po polsku.

Cmentarz prawosławny w Zamościu nadal pełni swoje funkcje grzebalne na co wskazują współczesne pochówki. Podczas okupacji zapewne także były dokonywane, dopiero jednak po

10 Unicy, członkowie kościołów wschodnich, które zawarły z Kościołem Katolickim unię. Podpisana została na dwu kolejnych synodach w Brześciu Litewskim w czerwcu 1595 roku i w październiku 1596 roku. Wówczas za obopólną zgodą władz kościelnych (prawosławnych i katolickich) Kościół Prawosławny w Rzeczypospolitej podporządkowany został papieżowi. Unia zachowywała liturgię obrządku wschodniego i odrębność hierarchii. Przewidywała dopuszczenie biskupów unickich do Senatu, do czego jednak w praktyce nie doszło, bowiem w opozycji stanęli biskupi katolicy. Przeciwno unii występowali: ruscy chłopci, mieszczenie, cześć prawosławnego kleru, drobna szlachta, a także niektórzy z polskich magnatów, m. in. hetman Konstanty Ostrogski. Próby wcielenia unii siłą w życie doprowadziły do zamieszek religijnych. W Rosji unię zniesiono w 1839 roku, w Guberni Lubelskiej i Siedleckiej w 1875 roku, na ziemiach Galicji wschodniej w 1946 roku. Wg. Słownik historii Polski pod red. prof dr Tadeusza Łepkowskiego. Warszawa 1969, s. 441

11 Prawdopodobnie jest to błąd w zapisie nazwiska bowiem w Szczebrzeszynie mieszkała rodzina Taładów, a nie Taładów

12 Szkoła zlokalizowana była w gmachu zajmowanym przez mniszki, jej poświęcenia dokonał biskup German 1 czerwca 1902 roku. "*Szkoła, wysoki, jasny budynek zbudowany został z drewna. Mieszczą się w nim sale lekcyjne, dziecięce sypialnie, stołówka, Do początku 1903 przyklasztorna szkoła była jednoklasowa. Teraz jest dwuklasowa. Zajęcia w szkole odbywają się według programu zatwierdzonego przez Synod Święty i rozpoczynają się o godzinie 8.30 rano. W szkole są cztery nauczycielki. Przełożona klasztoru, matka Afanasja nie patrząc na swoje rozliczne zajęcia związane z kierowaniem klasztoru, codziennie poświęca na nauczanie w szkole kilka godzin. Dzieci wykazują znaczne postępy we wszystkich przedmiotach objętych programem nauczania. Pięknie prowadzone są w szkole zajęcia rękodzielnicze, jak szycie, haftowanie i robienie na drutach. Na szczególną uwagę zasługuje w szkole śpiew, do szkoły uczęszcza około 115 uczennic, wliczając w to przychodzące z wiosek". wg. Pamiątnaja Kniżka Ljublińskiej Guberni. Ljublin 1903 s. 126 - 136 (przekład z jęz. rosyjskiego Regina Smoter Grzeszkiewicz)*

13 Wzniesiona została w latach 1618 - 1635; w roku 1720 miały w niej miejsce obrady Synodu Zamojskiego

14 J. Górak. Miasta i miasteczka Zamojszczyzny. Warszawa 1990, s. 107

wyzwoleniu i w czasach nam bliższych oznaczono miejsca spoczynku zmarłych, przykładem czego jest grób rodziny Zacharow, w którym spoczywa zmarły w wieku 1 roku *Włodzimierz Zacharow* (1941 - 1942), nagrobek zupełnie współczesny znajduje się przy głównej alejce w pobliżu cerkwi.

Jeden z dziecięcych pochówków - *Боринки*¹⁵ *Лукасиюка* zachował się w Tereszpolu. (fot. nr 5) Borys żył niespełna rok (13 sierpień 1908 - 8 maj 1909).

Drugi rodzaj pochówków znajdujących się na w/w cmentarzach to dorośli. W grupie tej znajdują się: urzędnicy, dowódcy wojskowi, duchowni unicy, ich żony, kobiety i mężczyźni zmarli w przedziale wiekowym od dwudziestu kilku do dziewięćdziesięciu jeden lat (*Грегори Бучко* pochowany na cmentarzu w Cześnikach) (fot. nr 6) lat. Najwięcej osób w wieku po dwudziestym roku życia i po sześćdziesiątym pochowanych jest na cmentarzu w Cześnikach,¹⁶ **szk to zmarli w wieku od 26 - 36 lat**: *Марія Бунаитуд* (zmarła 19 października 1908 roku w wieku 26 lat), *Юлия Бучко* (26 lat), 28 lat przeżył *Данил Бернацкый* (zmarł w 1906 roku), *Фекла Костусяк* (z *Послайко*) zmarła w wieku 36 lat (1905 rok), **powyżej lat sześćdziesięciu**: *Адам Шокало* (zmarł w wieku 64 lat), *Марія Шокало* (62 lata), *Антонина Смоленец* (80 lat), na jej nagrobku znajdują się dodatkowe informacje, że była żoną *священника* (proboszcza)¹⁷ *Іосифа Смоленьца*, który (zmarł w wieku 72 lat) spoczywa razem z nią w jednej mogile (fot. nr 7). *Іосиф Смоленец* przed objęciem posady w parafii cześnickiej pełnił obowiązki dziekana w parafii horodelskiej;¹⁸ jak podaje Janusz Peter,¹⁹ Józef Smoleniec przeszedł na prawosławie w roku 1875. *Николай Шокало* przeżył 69 lat; na cmentarzu w Cześnikach znajduje się kilka pochówków tej rodziny, tym jeden symboliczny poświęcony *Іоану* i *Екатерине* zmarłym w Rosji podczas wojny. 77 lat przeżyła *Екатерина Кузинска*, zmarła 11 grudnia 1889 roku. Oprócz wspomnianej rodziny *Шокало* na cmentarzu znajdują się groby członków rodziny *Бучко* - *Анна*, zmarła w wieku 61 lat 18 kwietnia 1896 roku, wspomniani wcześniej *Грегори*, *Алексеј* i *Юлия*.

Wśród członków unickiej/prawosławnej wspólnoty cześnickiej znajdowała się także rodzina *Бернацких*, wspomniany wcześniej *Данило*, *Стифан* (zmarł 6 kwietnia 1911 roku w wieku 62 lat), *Катерина Бернацка* przeżyła 84 lata zmarła 1 maja 1937 roku, zapis ten dostarcza informacji iż unicka, bądź prawosławna rodzina (co wymaga oddzielnej kwerendy w Księgach Metrykalnych) *Бернацких* była wielopokoleniową, a pochówek *Катерины* prawdopodobnie jest ostatnim z pochówków tej grupy ludności na cmentarzu w Cześnikach.

Na omawianym cmentarzu spoczywa również *Ілия Купичь*, *псалмоник*, czyli czytający psalmy podczas liturgii w cerkwi,²⁰ przeżył 83 lata, zmarł 22 czerwca 1908 roku. (fot. nr 8) 57 lat przeżyła *Александра Зеневиць* (zmarła 18 marca 1910 roku). W roku 1867 zmarli *Іван* i *Фекла Кальмуччъ*. Pozostali zmarli, pochówki których znajdują się na cmentarzu w Cześnikach to:

Николай Липовец (1907 - 1929)

Іосиф Чернецки (zmarł 1 lutego 1929 roku w wieku 64 lat)

Гаврилъ Гмытрукъ (15. XII. 1884 - 21. III. 1904)

Андрей Жеребец (zmarł w 1933 roku w wieku 64 lat)

Іван Козловский (26. IX. 1875 - 19. IV. 192(?))

*Марія Безух*²¹, *урождена Бернацкая* (z *дому Виернаска*) 1845 - 28 IV. 1909

Марія Костусек, zmarła 12 II. 1910 roku przeżywszy 76 lat

Nieco inna grupa pochówków (jeżeli chodzi o status społeczny zmarłych) znajduje się na

15 Zapewne zdrobnienie od Borysa

16 Cmentarz po raz pierwszy odnotowany został na Topograficznej Karcie Królestwa Polskiego 1: 126 000, Warszawa 1839 rok, zwanej Mapą Kwatermistrzowska, wg. J. Niedźwiedz. Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego. Zamość 2003, s. 89, 658

17 Wg. danych z roku 1839 w skład unickiej parafii w Cześnikach wchodziły następujące miejscowości: Cześniki, Niewirków i Majdan Niewirkowski. parafia liczyła 723 osoby. F. Rzemieniuk. Unickie szkoły początkowe w Królestwie Polskim i w Galicji 1772 - 1914. Lublin 1991, s. 224

18 A. Korobowicz. Kler greko unicki w Królestwie Polskim (1815 - 1875). Rocznik Lubelski t. IX. Lublin 1966, s. 256

19 J. Peter. Szkice z przeszłości miasta kresowego. Zamość 1947, s. 351

20 Relacja Olgi Tychończuk

21 Rodzina Bezuchów podczas II wojny światowej mieszkała także w Szczepieszynie, Bezuchowa zwracała się do jednej z mieszkanek miasta słowami: "oj Poliaczki, Poliaczki, niedługo pójdziecie na flaczki...", relacja Marii Niezgodowej ze Szczepieszyna

cmmentarzu parafialnym w **Biłgoraju**. Dzięki zachowanym w miarę czytelnym inskrypcjom dowiadujemy się iż spoczywają tutaj: **wojskowi** - chorąży 18 Dońskiego Kozackiego Pułku *Алексей Андреевич Стануль* (20. II.1859 - 8. V. 1888), pułkownik Wojska Dońskiego *Иван Ивановичь Сербиновъ* (zmarł w wieku 73 lat, 10 sierpnia 1882 roku), podpułkownik *Иван Акимовичь* (zm. 1889 roku); na cmentarzu biłgorajskim tzw. "starym" (zlokalizowany jest przy ulicy Lubelskiej po przeciwnej stronie obecnie używanego parafialnego)²² znalazłam nagrobek żołnierza 25 Dońskiego Kozackiego Pułku - *Александра Золоторева*, który zmarł po zakończeniu kursu na Charków (data zgonu nieczytelna). (fot. nr 9)

Na omawianym wcześniej cmentarzu parafialnym w Biłgoraju spoczywa **starosta cerkiewny**²³ - *Иосифат Гоздецкий*, posługę w biłgorajskiej cerkwi pełnił przez 33 lata (urodzony w 1820 roku zmarł w roku 1892) (fot. nr 10). **Urzędnicy** - doradca kolegialny, *Константин Францовичь Горжик* (zmarł w 1887 roku), sędzia gminny *Иван Акимовичь Левацкий* (ur. 25maja 1836 roku - zmarł 26 listopada 1893 roku), tutaj pochowana jest także jego córka zmarła 5 sierpnia 1880 roku.

Osoby starsze wiekowo na nagrobkach których podano jedynie nazwiska, daty urodzin i śmierci to: *Иван Макаревичь*, zmarł 18 sierpnia 1822 roku w wieku 63 lat, *Анна [...] Федотова* zmarła 20 stycznia 1887 roku, *Надежда [...] Чернова* zmarła 12 sierpnia 1892 roku. W wieku 25 lat zmarł *Владимиръ Антоновичь Решетиловичь*.

Ciekawych informacji dostarczają również inskrypcje z nagrobków zachowanych na cmentarzu prawosławnym w **Zamościu**. (fot nr 11) Tutaj, podobnie jak w Biłgoraju znajdują się **pochowki żołnierzy** z Dońskiego Kozackiego Pułku (nr 13) chorąży *Гаврил Петровичь Дудкин* (26. III. 1876 - 19. IX. 1898), asauł²⁴ *Валеріан Ивановичь Одноглазков* (22. XI. 1898 - 10. VII.1884), nr 10, *Владимир Р. Никитон* (11. VI. 1886 - 7. VII. 1894), feldfebel²⁵ Pułku Borodińskiego, feldfebel 5 Korpusu Miejskiego [...] Pułku Piechoty jego Cesarskiej Mości - *Димитрий Солдянов* (15. IX. 1863 -1892), *podchorąży* 10 Korpusu 07 Tarutińskiego Pułku Piechoty *Константин Михайловичь Плещев*, zmarł 5 maja 1910 roku w wieku 28 lat. Pomnik wzniesli żołnierze i oficerowie z jego rodzimego pułku. Wśród żołnierskiej braci spoczywa także były dowódca Zamojskiej Artylerii Fortecznej generał major *Шпейдеръ*. Artylerią forteczną dowodził przez 17 lat, od 1815 roku do czasu likwidacji twierdzy po roku 1868. Żył w latach 1809 - 1871.

Na zamojskim cmentarzu znajduje się nagrobek *Наума Коваленко*, woźnego w Żeńskim Progimnazjum, zmarł 20 stycznia 1907 roku w wieku 87 lat. Woźny, zwyczajna funkcja, często pełniona w szkołach przez osoby w starszym wieku. Informacja ta nie zwróciła by mojej szczególnej uwagi, gdyby nie dwa słowa zachowane w treści inskrypcji: *Наум*, imię raczej wśród Rosjan nie spotykane, mające czysto hebrajskie brzmienie oraz słowo "szwajcar", które zarówno w języku rosyjskim²⁶, jak i jidysz²⁷ oznacza "portiera, odźwiernego". Rosjanie na pewno nie zapożyczyli tego słowa od Żydów, raczej stało się odwrotnie zważywszy na fakt iż w języku jidysz znajduje się wiele zapożyczeń z języków: polskiego, rosyjskiego, angielskiego, hebrajskiego. Zatem *Наум Коваленко* najprawdopodobniej był Rosjaninem żydowskiego pochodzenia.

Inskrypcja znajdująca się na nagrobku *Надежды Дмитревны Андреевны* zmarłej 16 stycznia 1871 roku dostarcza informacji o funkcjonowaniu w Zamościu w latach siedemdziesiątych XIX wieku Urzędu Telegraficznego, *Надежда* była pracownicą tej placówki, bowiem na jej nagrobku napisano: *Телеграфистка Замотской Телеграфной Станции*, co ciekawe napisano jeszcze coś - słowo dające wiele do myślenia - *девица* (dziewica). Widocznie w czasach jej współczesnych

22 Założony został w XVIII wieku, od końca wieku XIX nie użytkowany, od roku 1977 widnieje w rejestrze zabytków województwa lubelskiego, wg. mp. Groby w pokrzywach. na starym cmentarzu w Biłgoraju będzie lapidarium i miejsce na nowe groby. Tygodnik Zamojski nr 15 (1426) z dn. 11 - 17. IV. 2002 rok

23 Funkcja to do dziś funkcjonuje przy cerkwi prawosławnej, starosta cerkiewny zajmuje się buchalterią. Pobiera opłaty za: udzielenie chrztu, ślubu, dokonanie pochówku zmarłego, sprzedaje literaturę religijną, dokonuje zakupu świec i. t. p; relacja Iryny Lypowsky

24 Asauł, stopień oficerski (odpowiadający stopniowi namiestnika w polskiej husarii) w wojsku kozackim występował do roku 1917. Wg. W. Kopaliński. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. Warszawa 1988, s. 46

25 Starszy sierżant, starszy wachmistrz, stopień ten różnie jest postrzegany w różnych formacjach wojskowych

26 Полный Русско - Польский Словарь. П -Я. Москва -Варшава 1987, с. 747

27 Pełny słownik polsko - żydowski zestawiony podług najnowszych źródeł przez Arona Marka pod red. Kolegium. Wydawnictwo Austria, Kraków 2007 (zgodnie z tekstem słownika Arona Marka z 1929 roku), s. 1476

świadczyło to wielkim morale zmarłej i stąd taka informacja, która przetrwała aż do naszych, powiedzmy szczerze trochę zdemoralizowanych czasów, taka samą informację napotkałam kiedyś na cmentarzu we wsi Niemce k/Lubartowa na nagrobku zmarłej w pocz. XX wieku młodej dziewczyny. Z kolei *Панкрат Петрович Радомски* (9. VI. 1819 - 22. VI. 1899) pełnił obowiązki sekretarza gubernialnego, na nagrobku *Эфимфа Константиновича Кондратева* zamieszczono informację, że był ostatnim radcą dworu, zmarł 18 czerwca 1880 roku w wieku 83 lat.

Na zamojskim cmentarzu pochowane są również kobiety: *Нюня Проксевна Егоровъ*, zmarła 2 września 1860 roku w wieku 33 lat, *Ефросима Константиновна Важоская* (ur. 26. XI. 1893 - zm. 18. VII. 1937), *Эмма Александровна Храпчава*, zmarła 6 marca 1887 roku.

Kilka nagrobków prawosławnych zachowało się na cmentarzu parafialnym w **Szczebrzeszynie**, w tym pochówki rodziny *Таланда*: *Софія*, zmarła 18 kwietnia 1908 roku w wieku 17 lat, *Антон*, żył 76 lat, zmarł 27 czerwca 1897 roku, *Юлія* zmarła 24 grudnia 1923 roku w wieku 84 lat, *Leonard Talanda* - na jego nagrobku znajduje się napis w języku polskim. Pozostali szczebrzeszyńscy prawosławni spoczywający na miejscowym cmentarzu to: *Стефанида Бенедиктовна Макревичъ* (7. XI. 1844 - 17. I. 1912), *Катерина Бдюхъ*, zmarła w 1902 roku, *Олга Ивановна Будиловичъ* (11. III. 1870 - 3. IV. 1913). W jednej mogile spoczywają *К.Б. Герасим Юшкин* (wachmistrz), zmarły 4 października 1887 roku i jego żona *Акулина Юшкина* (zmarła 16 listopada 1893 roku w wieku 29 lat).

Na cmentarzu w Szczebrzeszynie znajduje się także ciekawy nagrobek z racji napisanej odręcznym pismem inskrypcji, w tekście której występuje charakterystyczna dla jęz. greckiego litera *ipsylon*, co widoczne jest na dołączonej fotografii, trudno jest odczytać datę zgonu zmarłego (nagrobek jest zapadnięty w ziemię), być może jest to jeden z najstarszych pochówków prawosławnych w Szczebrzeszynie. (fot. nr 12)

Na cmentarzu parafialnym w **Tomaszowie Lubelskim** spoczywa m. in. żona proboszcza tomaszowskiej parafii *Михалина Федосевна Герасимовичъ*²⁸, zmarła w 34 roku życia 5 grudnia 1888 roku. *Марія Никитичъ Трусова*, żona doradcy kolegiального *Петра Семеновича Трусова*, zmarła 11 maja 1894 roku; na jej grobie znajduje się najbardziej okazały ze wszystkich zachowanych na cmentarzu nagrobek fundowany przez męża. (fot. nr 13). W Tomaszowie odnajdujemy także ślady Kozaków Dońskich, 21 kwietnia 1893 roku zmarł *Иван Степанов*, sotnik 15 Dońskiego Pułku Kozackiego, w roku 1894 zmarł podpułkownik Głuchowskiego Pułku *Исидор Костановичъ Сальмоновичъ*.

W szczątkowej formie, bo zaledwie 4 nagrobki zachowały się na cmentarzu parafialnym w **Tereszpolu**. Prawosławna parafia w Tereszpolu funkcjonowała w latach 1875 - 1915,²⁹ zatem zmarli pochowani na tutejszym cmentarzu należeli do tereszpoleskiej wspólnoty parafialnej. Są to: *Екатерина Куриска*, żyła lat 62, zmarła w 1886 roku, nauczyciel ludowy *Николай Андреевичъ Лукасиюк* (1838 - 11 kwietnia 1906), wspomniany wcześniej *Боринка Лукасиюк*, prawdopodobnie jego syn oraz *Олена Ивановна Сенчик* (23. II. 1878 - 26. II. 1911) także nauczycielka ludowa (fot. nr 14). Nie wiemy gdzie pracowali *Олена* i *Николай* - najbliższej Tereszpoli funkcjonowała założona w 1896 roku szkoła z językiem rosyjskim w Czarnymstoku,³⁰ jednak w zapisach Kroniki tej szkoły nie zostały podane nazwiska *Олены Ивановны Сенчик* i *Николая Андреевича Лукасиюка*, nie można więc z całą pewnością stwierdzić czy pracowali w szkole czarnostockiej.

Tylko dwa pochówki prawosławnych znajdują się na cmentarzu w Trzęsinach³¹ - *Јозефа Gacha* zmarłego 22 lipca 1931 roku w wieku 20 lat (fot. nr 15) oraz *Michała Żłoba*, który przeżył 57 lat,

28 ks. Korneliusz Gierasimowicz założył w Tomaszowie Bractwo ku czci św. Jerzego, patrona pierwszej tomaszowskiej cerkwi. Po roku 1890 Bractwo liczyło 95 osób, posiadało także herbaciarnię (z j. ros. "czajnia"); obiekt istniejący do dziś, ale pełni nieco odmienne funkcje. Na placu przy cerkiewnym zachował się pomnik upamiętniający działalność Bractwa, wg. informacji zamieszczonych na Tablicy Ogłoszeń przy tomaszowskiej cerkwi.

29 W. Kołbuk. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Lublin 1998, s. 303

30 Kronika Szkoły w Czarnymstoku (rękopis, b/p)

31 Pod koniec XIX wieku wieś Trzęsiny i folwark liczyły 10 domów i 95 mieszkańców, w tej liczbie aż 50 prawosławnych, wg. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Wypisy dla Województwa Lubelskiego. Lublin 1974, s.398

zmarł 16 lutego 1930 roku. (**fot. nr 16**) Na obydwu nagrobkach inskrypcje zapisano w języku polskim, z zaznaczeniem iż są to zmarli "*wyznania prawosławnego*".

Regina Smoter Grzeszkiewicz